

XXVII. Madách

Szimposium

Madách Könyvtár — Új folyam 108.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Szerkesztette: Máté Zsuzsanna és Varga Emőke

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

XXVII. Madách Szimpózium

Madách Irodalmi Társaság
Szeged–Balassagyarmat
2020

A XXVII. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati
Önkormányzat és a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula
Pedagógusképző Kara

A könyv megjelenését támogatta

Balassagyarmat Város Önkormányzata
és
Czellér András

© Andor Csaba, Bogoly József Ágoston, Diószegi Szabó Pál,
Cserjés Katalin, Földesdy Gabriella, Képiró Ágnes, Madácsy
Piroska, Máté Zsuzsanna, Székely László

Készült Budapesten, 2020-ban. Felelős kiadó:
Bene Zoltán, műszaki szerkesztő,
borító: Andor Csaba

ISBN 978-615-5462-27-6
ISSN 1219-4042

ELŐSZÓ

A XXVII. Madách Szimpózium tavaszi ülészsaka 2019. április 25-én Hódmezővásárhelyen volt, ahol Dr. Miklós Péter vendégei voltak a résztvevők a Tornyai János Múzeumban. Az őszi ülészsak alkalmával szeptember 27-én Szegeden találkoztak társaságunk tagjai. Ezúttal ismét egy régebbi helyszínen, ahol már két szimpóziumunk is volt korábban, mégpedig a Boldogasszony sugárút 6-ban, az egykori Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszékének helyén, mely jelenleg a már több mint 90 éves múltra visszatekintő Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Kartörténeti Gyűjteménye. Itt Dr. Döbör András dékán üdvözölte a résztvevőket, majd az éves közgyűlést követően megkezdődött az ülészsak.

Az előadások száma ugyan elmaradt a korábbi években megszokottaktól, a témák azonban változatlanul szerteágazóak voltak, a Madách-kutatás több területére is kiterjedtek.

Tartalom

Bevezetés	9
-----------------	---

I. Filológiai és hermeneutikai tanulmányok a madáchi életműről

Andor Csaba: Madách és Arany levelezésének továbbgondolása	15
Madácsy Piroska: Gondolatok Madách könyvtárában	35
Cserjés Katalin: „A szöveg köldöke” – egy sugárzó, jelentéssel góccsal megjelölt – Folytatódó párbeszédben a <i>Tragédiával</i>	47
Máté Zsuzsanna: Az értelmetlen életről – Madách Imre és Hankiss Elemér nyomán	67
Diószegi Szabó Pál: „Megpendült tehát az iparvéd- egyesület eszméje...” Madách Imre védegyleti tárgyú felszólalása (1844. november 19.)	82

II. A Tragédia a társzművészetekben

Földesdy Gabriella: Németh Antal 1937-es <i>Tragédia</i> -rendezése a Nemzeti Színházban	123
Képiró Ágnes: Kass és Madách	137

III. Madách-monográfiákról és szerzőikről

Székely László: Palágyi Menyhért <i>Az ember tragédiája</i> tudományképeréről és filozófiai jelentőségéről	153
Máté Zsuzsanna: Palágyi Menyhért művészetelméleti problematikája	173
Bogoly József Ágoston: Adalékok Madách Imre <i>Az ember tragédiája</i> című művének kutatás- történetéhez – Tolnai Vilmos és Barta János	185

15. Vö.: MÁTÉ Zsuzsanna, *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*, Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2018, 81–107., 244-262.
16. HANKISS Elemér, *A Nincsből a Van felé. Gondolatok az élet értelméről*, Budapest, Osiris, 2012, 107–147.

Diószegi Szabó Pál*

„Megpendült tehát az iparvédegyesület eszméje...”

Madách Imre védegyeleti tárggyú felszólalása (1844. november 19.)

1. Védő vám vagy vámunió? A vámkérdés és a kereskedelmi törvényjavaslat vitája

A reformkori országgyűléseken a vámok szabályozásának kérdése, a vámkérdés az egyik legfontosabb jelentőségű küzdőterep volt a bécsi udvar és a magyar rendek között, lévén a vámok szabályozása uralkodói felségjog. 1754 óta Ausztriát és Magyarországot ún. kettős vámrendszer fogta össze, amely a külfölddel folytatott kereskedelmet nyugat felé, az örökös tartományok felé terelte. A belső vámhatár, Ausztria és Magyarország között, a mezőgazdasági kivitelünket, illetve az onnan való iparcikkek behozatalát alacsony vámokkal segítette. Nem így a külső vámhatáron, amelyen túl agrártermékeket exportálni és iparcikket behozni magas vámokkal volt lehetséges.¹ Mindez abból a szemléletből fakadt, amely Magyarországot alárendelt helyzetű agrárpiacként kezelte, amelynek fő feladata az osztrák örökös tartományok élelemmel való ellátása, és amelynek iparfejlesztése nem állt az udvar érdekében. Tudnunk kell, hogy ennek a fő birodalmi mozgatórugója az volt, hogy az osztrák kormány 1754-ben, éppen a fejlett iparú Szilézia elvesztése után, Poroszországgal szemben, kezdte el a saját iparát védeni és fejleszteni e diszkriminatív vámrendszerrel. Kosáry Domokos szerint mindez a körülmény inkább kihasználta és újból megerősítette az ország alapvetően fennálló agrárjellegét.²

Az 1843/44. évi országgyűlés Alsó Táblája, az országgyűlés vége felé, 1844. július 11-én, a 234. kerületi ülésen kezdte meg tárgyalni a kereskedelmi tárgyban kiküldött kerületi választmány elkészült jelentését

*A szerző az SZTE-ÁJTK tudományos munkatársa, jelen tanulmány megírásában az NKA 107102/03445 számú pályázat támogatta.

és törvényjavaslatait. Az elkészült munka hét részből állott, amelynek első része „a vámrendszerről, s a földművelés, műipar s kereskedés ezáltal kormányzásról” szól. A többi rész, többek között, a hitelintézet, a műegyetem, az országos pénztár és a közlekedési eszközök kérdését tárgyalta. Az Alsó Tábla a javaslat I. részét, a vámrendszer reformjának kérdését – „magas érdekű tárgy” lévén – előre vette. Az országgyűlés Alsó Tábláján a vita menetét ezúttal is a hódmezővásárhelyi születésű Kovács Ferenc 1894-ben kiadott, egykorú naplófeljegyzései alapján követem nyomon.³

A javaslat tartalmazta a meglévő, ún. *kettős vámrendszerrel* kapcsolatos, a kereskedelmi választmány által megfogalmazott törvényjavaslatokat (I–III). Az I. tv. javaslat az Ausztria kormánya alá nem tartozó idegen tartományokkal való kereskedéssel foglalkozott. Előírnyozta, hogy Magyarországból s a Kapcsolt Részekből nyers termékek és kézműárúk – akár itt termett, akár nem – külföldre legyenek szabadon kivihetők. A javaslat előírta volna az országgyűlés kifejezett rendelkezésén kívül az ilyen árukivitel megtiltását, megnehezítését (1.). A külföldi áruk vonatkozásában a beviteli vámszabályzat („Tariffa”) a jelenlegi állapotban maradjon meg (2). A vámszabályzat megállapítását a törvényjavaslat az országgyűlés hatáskörébe utalja. A be- és kiviteli vámok ezúttal csak a legközelebbi országgyűlésig lesznek megállapítva (3.).⁴

A II. törvényjavaslat Magyarország és az osztrák örökös tartományok közötti kereskedelmet szabályozta volna. Jelentős lépéseket tett Magyarországnak az Osztrák Császárságon belüli és túli kül-, illetve belkereskedelmi önállósága felé. Az ún. ki- és beviteli harmincad⁵ a legközelebbi országgyűlés által lesz meghatározva. Ehhez a Királyi Kincstár és a Harmincadhivatalok alkalmazkodni tartoznak (1.). A harmincad – be és kiviteli – díjtételei az országgyűlésen kívül „sem föl nem emeltethetnek, sem le nem szállíthatnak” (2.). Az osztrák kereskedők, gyártók, mesteremberek pedig a magyar beviteli harmincadot, a vámvonalon átmenve kötelesek lennének megfizetni (3.).⁶

A III. törvényjavaslat Magyarországnak az osztrák örökös tartományokon keresztül folytatott kereskedelmére („átmeneti kereskedés”) tett rendelkezéseket. Az 1807. évi 5., 6. és 7. tc. alapján a rendes úti és

védvámokon kívül az osztrák örökös tartományokban „semminemű taxa, vám vagy bármi néven nevezendő adózás” kivetése tilos. A magyar átmenő kereskedést terhelni, akadályozni nem lehet. A viszonyosság elve alapján tilos lenne az osztrák örökös tartományoknak a Magyarországon keresztül folytatandó átmenő kereskedelmét hasonlóképpen megnehezíteni.⁷

Július 12-én, a 235. kerületi ülésen Ghyczy Kálmán főjegyző, Komárom megye követe, aki egyben a kereskedelmi választmány jegyzője volt, termékenként ismertette Ausztria és Magyarország közötti vámtételeket. Lónyay Menyhért táblabíró, Bereg megye követe, Madách Imre barátja a nemzetgazdaság támogatása és a védő vám mellett emelt szót. A védvám-rendszer előnyeit említette Angliában, Franciaországban, a Német Vámszövetség (Deutsche Zollverein) példáján, sőt az Amerikai Egyesült Államokban. A mi gyarmati vámrendszerünk „minden lehető ipart első felvirágzásában előlő”. A hazai ipar megteremtésének „erőlködései” bukáshoz azért fognak majd vezetni, mert „versenyezni kell a kifejlettebb iparú szomszédok gyártmányaival”. Az idegen hatalom a versenytől való félelemben az országnak a fiumei vasút létesítéséből fakadó előnyét, a vámok megemelésével viszonozza. Így a hazai termék („gyáripari cikk”) csupán a hon határai között található vevőre, a szomszéd tartományok pedig el vannak zárva tőle.⁸ Lónyay reményét fejezte ki, hogy „ezen meggyőződés a kormánynál is közönséges... és maga is segédkezet nyújtand, hogy tespedési állapotunkból kiléphessünk.” A követ átvéve gróf Széchenyi István ismert hasonlatát – amely szerint Ausztria és Magyarország között vegyes házassághoz hasonló a viszony – így folytatta: „Ne feledjük, hogy vegyes házasságban élő házastársak egymásiránti tekintettel tartoznak lenni.”⁹ Lónyay nem helyezte azt az utat, amelyet a választmány adott, hogy a vámok ügye az országgyűlésé legyen, mert a magyar ipar védelmére minden külső versenyzést kizárná, Ausztriát teljesen figyelmen kívül hagyva. Az uralkodó ezt nem fogja elfogadni, mondván, hogy „Őfelsége jogai közé tartozván a vámok szabályozása”. Az osztrák kormány nem fog ráállni arra, hogy termékei előtt el legyen zárva az egyedüli kedvező piac, Magyarország. Azért sem, mert például 1841-ben ide nagyobb értékben hozott be termékeket mint amennyit külföldre exportált! Ló-

nyay helyett az „egyezkedés útját” javasolta, bízott a bécsi kormány belátásában. „Egyezkednünk kell a kormánnyal, ki kell egyenlíteni s elhárítani mindazon akadályokat, mik honunk érdekeit az ausztriai érdekekkel ellentétbe teszik és azon ügyet az összes országokra nézve a méltányosság, jogosság és viszonyosság terére vinni által.”¹⁰ Ne legyen „gazdag ausztriai herczegség és szegény Magyarország”. Az Ausztriával való egységes vámuniót javasolta, amelytől nem kell félteni még az „eddigí fejlődő gyárainkat”, mert azok még szinte nincsenek. Az osztrák gyáralapítónak („gyárnok”) is kedvezőbb az olcsóbb ingatlan, az építkezés költsége, az élelmiszerek olcsóbban és az adó mértéke kisebb, lévén a (nemesi) földbirtok még adómentes!¹¹ A vámszövetséggel a magyar mezőgazdaság is jól járna, versenyképes és kizárná a külföldi termékeket is. Zsoldos Ignác táblabíró, Veszprém megye követe a magyar karaktert okolta, „a magyarnak nem természete a gyáriparuzés”, az ország elszegényedésének oka „azon egyoldalú s fonák politikában van, miszerint ezen ország gyarmatúl tekintetvén... a birodalom tartományainak hosszas időközön keresztül feláldoztatott.” A vámszövetség helyett inkább védvámok felállítását tanácsolta. Az országgyűlés törvényekben garantálja a gyárosok személyi- és vagyoni biztonságát, így jobban bevándorolnak az országunkba. A teendők között „erkölcsi vámsorompókat” is javasolt, azaz „a honi termények melletti lelkesedést”. Vásárolni hazai termékeket kell. A legnagyobb méltánytalanság az, hogy „külföldnek tekintetünk”, áruinkat vámok sújtják Ausztriában is.¹² Rohonczy Ignác, első alispán, Sopron megye követe szerint a vámsorompókat a viszonyosság elve alapján kellene megszüntetni Ausztriával és hazánkba betelepülő gyárosoknak olcsó a munkae-
rő is.¹³ A Csongrád megyei követ, Klauzál Gábor táblabíró radikálisabb nézetet vallott. „Egy anyaország sem bánt így gyarmatával.” Intő példa lehet a csehországi és a sziléziai gyári munkások mozgalma is. Az abszolutisztikus hatalomgyakorlás az örökös tartományoknak életmet adott, míg Magyarországon az ipar fejlődését akadályozta, mondván alkotmányos jogállásunkból következően. Az osztrák tartományok iparát nemcsak a védvámok, hanem a kitiltó, prohibítív rendszer is óvja. A magyar ipar számára nem elérhető. Ugyanakkor az osztrák műipar a magyar piacon sokáig egyeduralkodó helyzetben lehetett. Auszt-

ria 1790 óta nem változtatta meg vámrendszerét. Most a kormányzatnak meg kell változtatnia politikáját nemcsak Magyarország, de Ausztria tekintetében is. Rohonczy indítványát a vámok kölesönös megszűntetésére nem látta kivihetőnek, Lónyay „kiegyezéses”, tárgyalási módszerét sem, mert nem a védvámrendszer fogja megteremteni a magyar ipart, ahhoz többre van szükség. Klauzál itt egy további tényezőt vont be az érvelésébe. Véleménye szerint először is a nevelési-oktatási rendszerünkben van a hiba. Mert a szülők a tehetséges diákokat inkább szellemi pályákra adják (latin iskolába), amely eleve elvonja őket az ipartól. Hibásnak tartotta a túl sok diplomás képzését, mivel ezek nem tudnak elhelyezkedni. Évente ugyanis 800–900 fő tesz ügyvédi vizsgát és 40–60 fő lesz diplomás orvos. Egy részük mindenáron hivatalokat kénytelen keresni, bíróságokon vagy megyebeli hivataloknál. A szülők figyelmét felhívta arra, hogy az iparúzókat gyarapítsák. A másik problémát Klauzál is a külföldi iparcikkek vásárlásában látta. Nagyjaink rossz példát adtak, megvetik a hazai ipar szüleményét, mert nem olyan „pompás” mint a külföldi. A törvényhozás pedig előbb-utóbb győzedelmeskedni fog az ősiség eltörlésében, az új büntetőtörvény könyv elveiben, az esküdtszék felállításában, a közteherviselésben („teheregyenlőség”). Bár a védvámrendszer önmagában nem gyógymód mindenre, azonban elfogadta, így a követ a kereskedelmi választmány tervezetét támogatta.¹⁴

A vita másnap, július 13-án, a 236. kerületi ülésen tovább folytatódott. A Zemplén megyei követ, Lónyay Gábor táblabíró hozzászólásában kevesellte a védvám bevezetését, a nemzetgazdaság előmozdításának vannak hathatósabb eszközei. A kereskedelmi választmány tévedett, a védvám „nem egyedüli eszköz az ipar előmozdítására, valamint hogy honunk elszegényülésének is nem egyedüli oka az igazságtalan vámrendszer.” Lónyay nem tartotta célszerűnek, hogy külföldre nézve védvámokat állítsanak fel. Mert még nincs is mit megvédeni, mert „a védvámrendszer csak ott alkalmazható, hol a népesség nagy, a belfogyasztás tetemes, a földművelés virágzó, a műveltség szembetűnő stb.” Klauzállal egyetértett abban, hogy reál- és kereskedelmi iskolákat kell létesíteni, azokban pedig kereskedőket kellene majd képezni. „Nálunk gyárosnak senki sem képeztetik, még csak kalmárnak sem.”

Törvényjavaslat nélkül elég lesz egy felirat őfelségéhez, hogy látható legyen a kormány szándéka, hogy kész-e megváltoztatni eddigi tiltó rendszerét. Ha igen, akkor pedig a kölcsönös tárgyalást javasolta.¹⁵ Perczel Mór(itz) táblabíró, Tolna megye követe alapos hozzászólásában késlekedés nélkül támogatta a védvámrendszer bevezetését, mert enélkül „házánkban mű- és gyáripár” nem ébredhet. Nyilvánvalóan nem a védvám miatt fog megteremtődni műiparunk, de megfelelő Lónyay Menyhértnek, nem alkudozást javasolt, hanem a követelésnél a teljes viszonyosságot! Ellenezte Lónyay Menyhértnek azt a gondolatát, hogy a meglévő vámok egy részét, arányosan Ausztriával pénzben vállaljuk át. A viszonyosság elve érvényesüljön Ausztriával szemben is, ha pedig ez nem „sikeressé tennék”, akkor azt nem tiltják, hogy „álljunk össze egy nagy egyletbe, melynek minden egyes tagja kötelezze magát arra, hogy egyedül hazai gyártmányokat s iparcikkeket fog használni.” Ezzel Perczel tulajdonképpen a leendő Országos Védegylet tervét ajánlotta, amellyel később még foglalkozunk. A Tolna megyei képviselő végül Rohonczy Ignác vámszövetségre való javaslatát sem tartotta üdvözlőnek, mert abban is a régi állapotok maradnak fenn.¹⁶ Pest megye követe, Szentkirályi Móricz szerint közjogi alapra helyezni a kereskedelmi kérdést nem szerencsés. Egyedül az érdekek kölcsönös kiegyenlítése a járható út. Ellenezte a vámok megváltását is, a vámszövetségi javaslatot nem értette, mert eddig is a külföld ellenében közös vámrendszer védte a birodalmat, ezt a részt a kereskedelmi választmány is érintetlenül hagyta. Őfelségétől biztosok kiküldését kérte, akikkel az összeütköző érdekek kiegyenlítését el lehetne érni. Ennek sikerelensége esetén látta csak szükségesnek a Tolna megyei követ érvelését, hogy „ha nem állíthatjuk fel gyárvédő sorompóinkat határainkon, állítsuk fel ajtóink küszöbénél.” Ezt a javaslatot a győri és a somogyi követ is támogatta.¹⁷ Ezek után Komárom megye követe, Ghyczy Kálmán főjegyző szólott hozzá. Elsősorban Lónyay Gábor követ korábbi érveivel szállt vitába. Elégségesnek tartotta az iparhoz a népességet, főleg Felső-Magyarországon. A szabad kereskedés elvét az angolok is akkor hangoztatták, amikor saját iparuk világgpiaci szinten is tökéletesedett. Elfogadta azt a nézetet, hogy a védvámok rendszere tulajdonképpen merkantilizmus, a francia Jean-Baptiste Colbert, XIV. Lajos

francia király szakminisztere eszméjének követése, de a tények Franciaországban őt igazolták. A kereskedelmi választmány táblázatai szerint a kereskedelmi mérlegünk Ausztriával kedvezőtlen, de a táblázat nem mindenben pontos. Ghyczy alapelveként tekintette, hogy „a magyar törvényhozásnak teljes és tökéletes joga van a vámokat szabályozni, s kereskedést kormányozni.” A korabeli állapotnak egyrészt az az oka, hogy a nyerstermékekkel való kereskedésünk korlátozott, másrészt nincs még műiparunk. Véleménye szerint ebben is többen egyetértenek, de azt más úton szeretnék megteremteni. Van, aki védvámok által, mások a vámunióval. Jogi oldalról nézve a magyar törvényhozásnak igenis követelnie kell, hogy szabályozhassa a magyar vámokat. Itt csak az lesz a korlátja, hogy amennyiben az Osztrák Császárság csak egy vámvonallal lesz körülvéve, akkor e szabályozás vonatkozik az örökös tartományokra is. A védvám elve a nemzeti jog fenntartása, a vámszövetség viszont a megszüntetését hozza maga után, saját jogainkról való lemondást jelentene. Ami a kettő elv hasznait és káros hatásait illeti, az Ausztria és hazánk között meglévő vámvonal egyszerre szegényítette az országot, elszigetelte az ausztriai szomszédainktól, ugyanakkor ez tartotta fent a nemzeti önállóságunk megtartásának gondolatát. A vámunióval viszont „Magyarország lenni megszűnik.” A példaként hozott Német Vámszövetségben a résztvevő népek mind német származásúak. Ezt elfelejtették a javaslatban megemlíteni. Az anyagi hasznok, károk szempontjából a védvám, amennyiben magunk állnánk, a műipar védelmére a leghasznosabb lenne. Ellenben a vámunióval az sem biztos, hogy azonnal áttelepülnének az országba gyárosok Ausztriából. A munkabér sem lesz nálunk majd olcsóbb. Az adómentességi előnye a gyárosnak, akár a magyar gyárosnak is a kormány által nem lesz megengedett! Nem értett egyet Lónyay Menyhért azon véleményével sem, hogy a vámegyesülés által önmagától fog létrejönni a műipar.¹⁸ A kivitelezhetőség kérdése a legfőbb mindkét esetben. Mind a védvám, mind pedig a vámszövetség létesítésének számos akadálya van. A közöttünk lévő védvámvonal eltörlésével és szabad kereskedelem megindulásával az osztrák kormánynak is kevesebb ottani adójövedelme fog keletkezni, nem érdeke a vámvonal megszüntetése, azt nem kívánhatjuk, hogy e kieső jövedelmét is a Magyarországgal fizetné ki (vámme-

váltás címén). A vámunió hívei azt állítják, hogy ezáltal nálunk műipar jön létre. A kérdés nem ez, hanem az, hogy a műipar Ausztriában legyen-e vagy Magyarországon. Ha nálunk is létrejön akkor, Ausztriában kevesebb lesz, és kevesebb terméket is ad majd el az országban. A védvám létesítésének legfőbb oka az, hogy még nincs az, amit védene: a műipar. Másfelől a védvám a követ szerint azért is kivitelezhetetlen, mert ennek felállítása már ellenkezne az Ausztriával fennálló „közös szövetség”-gel, a bécsi kormányzat az ipar ügyében követett hibás vámszabályzattal az országot hozta hátrányos állapotba. Ezek után egy pusztá felírással nem lehet segíteni. Azoknak a híreszteléseknek sem kell hitelt adni, amely szerint az ország ezzel el akarna szakadni Ausztriától. Ghyczy szerint a megoldás egyszerű, az „élni és élni hagyni” (Leben und leben lassen.) német közmondásban lelhető fel. Azaz „engedtesék kifejlődés a mi műiparunknak is” és majd akkor, ha felvirágozik, akkor lehet tárgyalni a vámszövetség létrehozásáról, mint „hasonló a hasonlókkal”, de nem mint „szolgák az urakhoz”. A képviselő, mindezen szempontokat összegezve, inkább a védvámrendszert támogatta.¹⁹ Szepes megye követe, a konzervatív Zsedényi Eduard Helytartósági tanácsnok inkább a vámok megváltása mellett tört lándzsát. Azt elismerte, hogy a jelenlegi vámrendszer káros súllyal nehezedik az országra. Azon segíteni is kell, de a követendő kereskedelmi teóriában a kereskedelmi választmánynak a Friedrich List nézeteire alapozott elvei hazánkra nem alkalmazhatóak. Először is „azon viszonyokat szükséges elrendezni, melyek az ausztriai tartományokkali kereskedést gátolják és azon piactól elzárják termékeinket, mely ránk nézve a legtermészetesebb piac.” Ugyanazon állammal kapcsolatban lévő országok közötti vámvonalak nem lehetnek hasznosak. Ezt megmutatta a német, a francia, a svájci példa. A Magyarország és az osztrák tartományok közötti vámvonalak léte az egész monarchia alapelveibe is ütközik, a vámok legfőképpen a magyar nemességet sújtják. A kereskedelmi választmány javaslata értelmében nem remélhető, hogy „az ellenünk fennálló vámokat az ausztriai műipar elleni védvámokká változtassák”. A bécsi kormány a vámjövödelmétől kárpótlás nélkül nem fog elállni. Ezért is lehetetlen a tárgyalás. Az ország nem tudja még támogatni az ipar alapítását sem, nincsenek meg hozzá az eszközei. Ugyanis amíg

az a föld, amelyen gyárat építettek, később is per tárgya lehet, amíg az évi rossz termés miatt munkásait elbocsátani kénytelen, ha a nagy sárban a gabona szállítása lehetetlen, addig gyáripar felállításáról ne álmodozzanak, „mert csak a biztonság a gyáripar éltető ereje.” A vámhatárok eltörlése, a jó utak léte, a birtoknak a kötöttségeitől való megszabadítása után beszélhetünk. Ezért inkább Ófelségéhez kíván feliratot intézni, amelyet támogattak Gömör, Ugocea és Nógrád megye követei is. Esztergom megye követe pedig a követutasítása szerint inkább az egyezkedési utat ajánlotta a rendek figyelmébe.²⁰ A választmány jelentésének vitája elhúzódott a következő, július 15-i, 237. kerületi ülésig is. Ezen Klauzál Gábor erélyesen újból felszólalt. „Minden önálló nemzet szabadon rendelkezik vámjaival.” A külföldi áruk ellen sem védenek a jelenlegi vámszabályok. A szükséges nyersanyagok magas vámjával elejét vennék a gyáralapításnak. Rámutatott arra az ellentmondásos csapda-helyzetre, amely szerint „Ausztia védi iparát iparunk ellenében, mely nincs, holott éppen az ausztiai műipar ellen szükség védeni műiparunkat, hogy keletkezhessék.” A neveléssel kapcsolatban megismételte korábbi véleményét. „Mostani korban nem annyira tudósokra, mint gyárosokra s kereskedőkre van szükség. Erre kell fordítani a nemzet figyelmét s a nevelés irányát.” A szülők ne reméeljék, hogy ha gyermekük hivatalra lép, azonnal méltóságos, nagyságos lesz. Bár nem tartotta kívánatosnak a védővámok felállítását, de addig míg a magyar műipar meg nem erősödik, addig nem igazságtalan azért, hogy az ország „műipara csirájában meg ne fojtassék.” A vámszövetséget nem támogatta, mert olyan országokkal jó szövetkezni, amelyek a hazai termékeket elviszik, vásárolják. A Német Vámszövetség tagjai pedig a saját termékeiket vásárolják meg, a magyar búzára például nem szorulnak rá. A vámszövetség éppen a külföldi cikkek behozatalát nyitná meg, az ország terméneinek új piacot nem hozna. Klauzál szintén javasolta Ófelségéhez való felirat küldését, amely a jelenlegi tarifát érintetlenül hagyja, de a választmány javaslatát is jól kifejezi. Azt a várakozást is, amely „Ófelségétől bizton várja... a nyomasztó súlyt az országról levenni”. A követ elképzelhetőnek tartotta, hogy még ez az országgyűlés a vámrendszer tárgyában írt törvényjavaslat az uralkodó elé tudja terjeszteni.²¹ Lónyay Gábor pe-

dig a korábbi kritikákra reflektált hozzászólásában. Sokan a védvámotól várnak mindent, de eltérő a hatása országonként. „Nálunk addig, míg az iparúzó osztály jogokban s a polgári tekintélyben nem részesítetik, egyedül a védvámokban azon indító okokat föl nem találhatni, melyek... az iparúzó osztály létesítésére szükségesek volnának.” A védvámokhoz csak a legvégső esetben kellene folyamodni, ha a kormány a politikájától ellenállani vonakodnék. Lónyay Gábor a kölcsönös egyezkedést javasolta.²² Rohonczy Ignác, Sopron megye követe a védvámrendszerről tartotta hozzászólását. A szabad kereskedelem elve azon nemzetekkel szemben hasznos, amelyek azt viszonzózzák is. Abban mindannyian egyetértenek, hogy a jelenlegi helyzeten segíteni kell, a kölcsönös viszonyosság alapján. Ghyczy állításait megcáfolta, többek között azt, hogy a nemzetiségünk fenntartását a vámsorompópoknak köszönhetnénk. Azt az újabb időkben inkább Felsőbüki Nagy Pál volt soproni követnek és gróf Széchenyi Istvánnak tehetünk köszönetet. A védvámok bevezetése ellen szólva megjegyezte, hogy ha a választmány javaslata értelmében a védvámokat a magyar határon felállítják, akkor a belkereskedelemnek szűk teret adnak, jobb lenne inkább a birodalom határain megtenni ugyanezt. Ha az országban bevezetnék, akkor Ausztria is használná ellenünk. Mivel a szétválásról szó nem lehet, a terhekben osztoznunk kell.²³ Ezt követően a vita felgyorsult. Vukovics Szabbás (Sebők), Temes megye követe a feliratban követelte vissza az alkotmányos jogállást, amelyben saját ügyeit önállóan maga intézheti, és saját vámszabályzata nélküle ne készíthessék. Balogh Kornél, Győr megye követe kételkedésének adott hangot, hogy az uralkodó a birodalom érdekeit egy tartomány (Magyarország) érdekeinek alávesse. Szentkirályi Móricz is egyetértett abban, hogy a vámokat megszüntetni vagy megvásárolni (megváltani) nem lehetséges, mert egy érdek-harc kezdetét jelentené. Csak a kétoldalú tárgyalásokban látott esélyt, azonban engedményeket csak kicsikarni lehet, de végül „alkalmasint önházaink küszöbén leszünk kénytelenek felállítani a védvámokat”. Ezután a rendek közfelkiáltással elfogadták a komáromi követnek az uralkodóhoz intézett felirati javaslatát, amelyben rögzítették a kereskedelmi választmány jelentése alapján a fennálló vámviszonyokat, és azt is, hogy még ezen országgyűlésen e téren változást eszközölnének.

Így kérték az uralkodót egy leendő törvényjavaslathoz szükséges adatok közlésére.²⁴

A vámkérdésben augusztus 9-én, 257. kerületi ülésen – a már többször idézett Kovács Ferenc munkája szerint – „a vámrendszer tárgyában készült felírás, minthogy az országgyűlés rövid léte miatt ez iránt a Rendek törvényt remélhetnek, hogy az eddigi munkálat nyom nélkül ne maradjon, a máramarosi követ báró Sztojka (Imre) indítványára ki nyomattatni határozottatott.”²⁵

Nógrád megye követeinek felszólalásáról nem olvashatunk, a megye álláspontja azonban egyértelmű volt. Madách megyéjének 1843. május 10-i, részletes követutasítása a két követnek e tárgyban is programot adott. A „vezérelv” az legyen, hogy „a’ honi gyár- ’s kézműipar érdekében: védvámok állittassanak; a német vámszövetséghez csatlakozás... se pártoltassék.” A vámok (harmincadok) jövőbeli módosíthatások joga „a’ törvényhozóságnak” (ti.: az országgyűlésnek) tartasson fel.²⁶ Az utasítás a védegyelet alakítása tárgyában, nem lévén országgyűlési tárgy, pedig nem foglalt állást.

Míg az uralkodói válaszra vártak a képviselők, a Tolna megyei követ, Perczel Mór által említett védegyelet megalakítását országos szinten is előmozdították. 1844. szeptember 24-én, a 291. kerületi ülésen tárgyalták a rendek gróf Batthyány Kázmér kérelmét, amelyben az országgyűléshez fordult. A kérelemből megtudjuk, hogy az Országos Védegyeletet a két Tábla számos tagja alapította meg. A célja „a honi iparműveknek haza mesterekkel való feldolgoztatása”, ezáltal pedig „hatni eledezni kezdő műiparunk emelésére”. Könnyen beláthatjuk, hogy tervezett megalakulás időzítése az Alsó Táblán ezidáig folytatott vitákkal összefüggött. Ugyanakkor, a törvényhozás számára az a veszély is fennált, hogy a védegyelet sietős létrehozása – az uralkodói választ megelőzően – már *előzetes döntést* jelentene a védővám mellett és megakadályozná a bécsi udvarral a vámügyben való egyezkedést! A követek, mint láttuk, e kérdésben megoszlottak. Batthyány Kázmér gróf az Alsó Tábla üléstermét igényelte az egyesület alakuló közgyűlése számára, szeptember 29-re. A másik része a kérelmének tulajdonképpen az országgyűlés elvi támogatását szeretne volna elérni, vagyis azt, hogy „az egyesületet törvényhozói állásukból folyó tekintélyes jó-

vághagyásukkal helyeseljék”. A rendek a terem használatát megadták, az egyesület alapszabályát pedig meg fogják vizsgálni és ki fogják nyomtatni.²⁷ A megalakulás azonban kicsit késett. Szeptember 28-án, a 295. kerületi ülésen az elnökség tudatta a képviselőkkel, hogy a véd-egylet alakuló közgyűlését közbejött okok miatt nem szeptember 29-én, hanem október 6-án tudják megtartani.²⁸

Október 3-án, az Alsó Tábla 299. kerületi ülésén Bezerédj István, Tolna megye követe azt kérte, hogy az Országos Védegylet elnökének, gróf Batthyány Kázmér folyamodványáról tárgyalhassanak, mert az egyesület ülésére a következő vasárnap, október 6-án kerülne sor. A vezető elnök, Szemere Bertalan, Borsod megye követe elismerte az ügy fontosságát és a korábbi védvám vitában elhangzott érvet, hogy „védvámok hiányában küszöbeink előtt kell felállítanunk sorompókat.” Egyúttal azt is hozzátette, hogy mivel az egyesület jogilag még nem alakult meg, meg kell várniuk a vasárnapi ülést. A kért elvi támogatáshoz szükséges alapszabály pedig nem tartozik a törvényhozás elé, az a társulat dolga lesz. Egyes követek, utasításuk hiányában, nem nyilatkoztak e kérdésben, mások pedig elhalasztani kívánták. Szentkirályi Móricz pesti követ értetlenségét fejezte ki emiatt, mondván, hogy amíg a vámviszonyainkról folyt a vita, addig minden követ harcba szállt, most meg egy békés egyesület kérelme felvételét is megtagadják. Csúpan annyit kellene kimondani a rendeknek, hogy ez összhangban áll a megalkotott feliratukkal. Lónyay Menyhért beregi követ sem kívánta felvenni tárgyalásra a kérelmet, de egy zseniális húzással megoldotta a kérdést. Véleménye szerint a terem átengedésében már benne foglaltatik a helyeslése is az egyesületnek is, amelynek ötlete szintén a vám-ügyből született meg. Ezzel nem mond le a feliratban lefektetett reményekről, az egyesületben akkor reménykedik, ha a királyi válasz elutasító lesz. Klauzál Gábor javaslatában üdvözlendőnek tartotta a kérelmet. Az ő határozati javaslatát fogadták el végül, amely átvette Lónyay ötletét. A rendek tehát „az egyesületnek az ország közjavanak emelésére intézett célját a Rendek hazafiúlag méltányolván, a terem átadására az elnökséget felhatalmazzák.”²⁹

Ezen az ülésen jelen volt gróf Széchenyi István is, aki a védegylet létrehozását gazdasági irracionálisnak tartotta. Az asznapi tanácsko-

zás menetét némileg megzavarta a rosszulletéről kapott hír. Aznap a grófot fel is bosszantotta ez a lelkesedő vita, majd a Felső Tábla ülésén elájult. Először azt hitték, hogy gutaütést kapott, az állapota azonban később helyreállt. A gróf a naplójában is lejegyezte az esetet. „Kerületi ülés. Hogy a Véd Egylet a rendek... illetve a törvényhozás által jóváhagyassék.” Pázmándy,³⁰ Szentkirályi, Bezerédj... felbosszantanak. Elmegeyek a Mágánás Táblára. Városok ügye... Dühbe gurulok. Hosszan és kenetteljesen beszélek... kicsit kimegyek... visszajövök s összeesem, mint egy darab fa. Hogyan, miért ... ez az én titkom marad. Hazavisznek. Nagy csődület.”³¹ A Felső Táblán november 4-én, országos ülésen tárgyaltak a feliratról. A Pesti Hírlap szerint egyes részeket mellőzni kívántak a főrendek. Azt kihangsúlyozták, hogy a vámkérdésben Magyarország és az örökös tartományok külföldhöz való viszonya egy természetű, ezért mindenképpen együtt kell tárgyalni.³²

Széchenyinek a vámkérdésben való fenti álláspontja igen sokrétű okfejtésből eredt. Már 1830-ban, a *Hitel* című munkájában, a „Magyarországnak kereskedése nincs” című fejezetben részletesen taglalta a kereskedelmi viszonyunkat Ausztriával.³³ Érdemes röviden felidéz-nem. A gróf annak a közkeletű vélekedésnek az okait vizsgálta: „hogy kereskedésünk – vagy oly adás-vevés, mely kereskedési nevet érdemel-ne – általában nincs, vagy ami van, csak gyenge lábón áll”. Mindezt általában a geográfiai helyzetünkkel magyarázzák. A folyóink folyásiránya sem mindig kedvező a vízi szállításnak, tengeri kikötőhely is csak három van (Fiume, Trieszt és Buccari). Azonban a gróf szerint inkább cselekedni kell: „Fogadjuk hazánk áldásait háládatos szívvel, csorbáit pedig hozzuk helyre.”³⁴ Az ország pénztelensége is adott, de „számtalan balítélet forog ezen vélemény körül”. Az angol példa ebben a követendő, nem a spanyol. „Az angol nem kezdte gyarapodása talpkövét mindjárt pénzzel, de munkával igen – jól elrendelt, eszes, szisztematizált munkával.”³⁵ Arról az okról, hogy „más nemzetekkel a konkurenciát ki nem állhatjuk” annyit mondott, hogy az „ilyen okoskodások köpönyegek gyanánt használatnak”. Általában a tetteket elfedik, leplezik és a leghazafiatlanabb gazdagok cselekedeteit veszik példának.³⁶

A témánkat szorosan illető indokra pedig, azaz, hogy „a kivitel a vámok miatt lehetetlen”, a gróf éles cáfolatot adott. Széchenyi szerint

a vámkérdés igenis összetett, „a vámok súlyáról igen bajos szólni”. „Elhiszem, nekünk igenis jólesne, ha javainkat vám nem terhelné; de vajon hogy esne nyugati szomszédunknak, s arra urunknak ne legyen gondja, ugye? Azok nem az ő fiai? Ha egyetértés által meg is szűnhetne a köztünk lévő vám, feltehető-e azt, hogy nem volnánk kényszerítve valamely más terhet vállalni magunkra?” Nem támogatta a vámok megszüntetését, de a mértékét csak – a többi birodalomrészek sérelme nélkül – kell csökkenteni. „Minden országlásmódban van kisebb-nagyobb teher... csak abban áll a tudomány s országlás mestersége: azt lehetőségig kisebbitni, és oly ügyességgel osztani, hogy senkit se sértsen, senkit se nyomjon el.” Vámnak ugyanis lennie kell, „minden panasz az országban lévő vám ellen azok közé tartozik, amiket minden egyéb közteher ellen is hallunk, és mely addig, míg emberek társaságban (ti.: államban) élnek, sohasem szűnhet meg”. Az osztrák örökös tartományokon való átmeneti (*transito*) kereskedést sújtó vámok kérdése már más. Itt viszont „józan javaslatokat” kell tenni a mértékére, mert az ingadozó mértéke kiszámíthatatlan a gazdálkodóknak. „Az először fel-emelt, majd leszállított vám több kárt és zavart okoz a természetők iparkodásaiba, mint a lehető legmagasabb vám, amely kiszámíthatóan és változatlanul marad meg.” „Ne mondjuk, hogy általában a vámot kell eltörölni, hanem a külső vám nagy súlyát s ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.”³⁷

Az 1843/44. évi országgyűlés egyik reményét, a vámkérdést végül az uralkodótól megérkezett ún. *királyi rezolúció* („a kereskedés és műipar előmozdítása tárgyában, vagyis a vámviszonyok iránti királyi válasz”) végleg szertefoszlatta. Az Országos Védegylet ügye pedig ezzel párhuzamosan felértékelődött.

A Pesti Hírlap is leközölte a november 7-én, Pozsonyban kelt, latin nyelven írt, rövid királyi választ.³⁸ A kedves bevezető szavakon túl, költői képekben Őfelsége kifejezte jószándékát: „szívünkön van az, hogy saját Magyar Királyságának külkereskedelme mindenféle módon előmozdítottassék.” Sőt, a hazai viruló ipar is eléri a növekedést, azonban a leirat, elég általánosan megfogalmazza „a körülményeknek igen súlyos okait („gravissimis sane adjunctorum momentis”) is, amelyek az uralkodói hatalomnak sem engedelmeskednek. Természetesen Őfelsé-

ge a Magyar Királyságban a jólét valódi felvirágzásáig, a Monarchia később is előmozdítandó hasznának érdekében, és semmi másnál szilárdabban nem tudja kormányozni ezt a járművet, mint ahogyan a leg-szorosabb unió anyagi (pénzügyi) szükségszerűségének észszerűsége előmozdítja.³⁹

Ez a válasz, azon túl, hogy emlékeztetett a Széchenyi által is vallott birodalmi szintű gazdasági szempontokra, nagyon szép és emelkedett volt, de nem az, amit a rendek vártak. Az országgyűlés ideje a végére ért, a követek többet nem tehettek. Az Alsó Tábla november 9-i, 339. kerületi ülésén, miután a kegyes királyi leiratot latin nyelven felolvasták, elsőként Tolna megye egyik követe, Bezerédj István adott hangot csalódottságának. „A kormány a nemzet érdekeit teljesen elhanyagolja.” Az országgyűlés vége felé haladván a követ szomorúan összegezte az eddigi eredményeket. Jól kihangsúlyozta azt a felismerést is, hogy a bécsi kormányzattól nem várható orvoslás, a következő mondata a reformországgyűlések jogi-alkotmányos kudarcait konstata-
lta: „nekünk minden felírásunk pusztá hang és nyom nélkül enyészik el”. Természetesen a vámkérdés kapcsán „nem indítványozok én feleletet ezen leirat után, mert hasztalan költségnek látom többé felírást küldeni Bécsbe... mert mit onnan e tárgyban várhatunk, nem más, mint üres ígélet, melylyel már százszor is biztattak.” A kérdésben a reformer rendek ismételten saját magukra maradtak, a reform nem bizonyult ebben a kérdésben sem megvalósíthatónak. „Nekünk többé magunkat áztatunk nem szabad... magunknak kell magunkon segíteni, s műiparunk és kereskedésünk kifejtésére mindent elkövetni, mi a törvények korlátai közt és az ausztriai ház irányában fennlévő viszonyaink megsértése nélkül megtörténhetik.” Bezerédj tehát mindezt alkotmányos úton szeretete volna, ha tovább folytatják. A királyi válasz fényében felértékelődik a végső lehetőség, a védegyelet támogatásának ügye. „Ha a magyar kormány nem elég erős műiparunk kifejtésére a határokon védvámokat felállítani, állítsuk azt fel mi – mint már mondatott – és fel kell állítanunk saját ajtaink küszöbeinél! Ha valaha szükségesnek találtuk a védegyeletet, úgy most még szükségesebb felkarolnunk.” Jogi érvelése alapján az 1790. évi tc.-ben ki van mondva, hogy „a vám-szabályzat a törvényhozást illeti”. Ezután buzdítja a követeket arra,

hogy a nemzetnek „fel kell ébrednie százados lethargiájából, hogy ne legyen rabszolgája a külföldi iparnak.” Bezerédj addig is egyedül a védegyeletben látta a kiutat. „Jelszavunk legyen tehát: Egyesüljünk a védegyeletben! És ha a királyi resolutionnak ez leszen következése: én áldani fogom a napot, melyen az megérkezett.”⁴⁰

Szentkirályi Móricz szinte megköszönte ezt az elutasító leiratot azért, mert legalább a részengedmények nem ébresztették fel a nemzet várakozását. Egyúttal kijelölte műiparunk támogatásának területét is, ahol „minden hangos declamatio nélkül csendesen, kerülve minden összeütközést” kell majd cselekedni. Klauzál Gábor úgy értelmezte a királyi leiratot, hogy az uralkodó és a kormány „hazánk boldogságát egy úton akarja elmozdítani az ausztriai örökös tartományokéval, holott hazánkat csak alkotmányos szempontból lehet kormányozni.” Azt pedig a Pragmatica Sanctio szögezte le, hogy Magyarország Ausztria érdekében nem kormányozható. A királyi válasz nem ígért adatokat, hanem „perchara natio”-ról beszélt. Ófelsége nem adott pontos választ az elutasításra, csupán annyit jegyzett meg a leirat, hogy bizonyos „gravissima rerum adjuncta”, azaz „igen súlyos körülmények” akadályozták meg abban, hogy kereskedelmi viszonyainkat megváltoztassa. Klauzál ezt a közös teherviselés elutasításában látta. Klauzál szerint éppen azok az „igen súlyos körülmények”, hogy az osztrák tartományok túlsúlyát megtartják, az országot gyarmati állapotba süllyeszti. A leirat említi, hogy „vámviszonyaink ki fognak elégítettni”, de azt nem hinné, hogy ez védővám lenne. Inkább a vám megváltása felé hajlana, az örökös tartományok javára. Felírásnak helye már nincs, inkább hozzanak határozatot a vámviszonyok igazságtalanságáról és törvénytelenységéről. A követ végül elismerte, hogy „a nemzet műipara különösen csak úgy szilárdulhat meg, ha a védegyelet oltalma alatt kitűnő állhatatossággal, egyedül erkölcsi erejére támaszkodva, a nemzet önmagán fog segíteni.” Ezzel kell visszatérni a megyékhez.⁴¹

November 10-én, az országgyűlésnek az uralkodói leirat értelmében már be kellett fejeznie munkáját. A megyei közgyűléseken megtárgyalták az elmaradt eredményeket, elért javaslatokat. A témánk szempontjából legerdekesebb a november 16-án tartott Tolna megyei évnegyedes közgyűlés, amelyen a két követ, Bezerédj István és Per-

czel Mór előadták országgyűlési követi jelentésüket.⁴² Ebben külön kitértek az „iparvédegylet ügyére”, amely „munkálkodásának nemes czéljául a’ magyarhoni pangó-műipar’ élesztését, erősbitését, virágoztatását tűzte ki magának.” Felidézték, hogy az országban „Tolna megye lépvén fel legelőször az országban a’ honi műiparnak egyesülési uton védelmére”. Azt a vádat is elhárították a védegylet felől, hogy az ausztriai tartományok iránti gyűlölségből, vagy az örökös tartományokkal való szövetség megsértéséből született volna. A törvényesség szigorú korlátai mellett alakult abból a célból, hogy a polgárok „önjavukat jobban szeressék, mint egyebet.” A követek elmondták a védegylet működését. A polgárok általában egyedül a „honi gyártmányokat” vásárolják, azzal a megszorítással, hogy ha a hasonló külföldi árunál „a magyar készítmény valamivel drágább lenne, a’ *felsomma* a’ nemesi pénztárból pótolassék.” A közgyűlésen is érezhető volt az országgyűléssel szembeni csalódottság. „országunk’ forrón táplált sok reményei, közhajtásai nagy részben, teljesülve nincsenek.”⁴³ Az iparvédegyletet a megyei közgyűlés többsége is támogatta, csak egy két ellenérv merült fel. Attól tartottak, hogy a védegylet létrehozásával a műiparunk ügye letért a törvényhozás útjáról, amellyel az alkotmányos elvet kockáztatni nem lenne szabad. A királyi leiratban említett, a következő országgyűlésre ígért megoldást veszélyeztetné. Ez utóbbit határozottan visszautasította Perczel Mór is, mert ebben semmi sértő vagy a szövetséget megtámadó irány nincsen. „Semmi kényszerítést magában senki ellen nem foglal”. Szabad akaratból működik és az országgyűlés működését sem fogja gátolni. Amíg a törvényhozás e tárgyban nem rendelkezik, addig „önmunkásságunk kívántatik meg, mert Isten is csak azt segíti, ki önmagán segítni akar.” A megyei közgyűlés végül határozatba foglalta, hogy a megyegyűlési termet a védegylet gyűléseinek céljára átengedik, sőt a megyei tisztviselők ruházataihoz szükséges kelméket ezentúl is hazai gyártóktól vásárolják meg.⁴⁴

2. Kossuth és Madách az iparvédegylet védelmében

Az 1844. évi országgyűlésen megtárgyalt vámkérdés kapcsán a védegylet létrehozásának kérdése már korábban is élénken foglalkoztatta a korabeli sajtót, a reformereket. Ennek kiindulópontja szorosan kapcsolódott Perczel Mórhoz és Kossuth Lajoshoz. Amint a követek is utaltak rá, Perczel már 1842-ben, Tolna megyében megalapított egy védegyeletet, amelynek tagjai elhatározták, hogy az elkövetkezendő hat évben csak hazai árut vásárolnak. Kossuth kidolgozta a részleteket. A befolyt tagdíjak kamatainak egyharmada fedezte a helyi működést, a kétharmadát pedig a hazai ipar fejlesztésére fordítják, egy Iparcsarnok létrehozására, amely a hazai áruk beszerzésének és elosztásának központi helyszíne lenne. Miután országos szinten is, 1844. október 6-án, Pozsonyban, az Alsó Tábla üléstermében hivatalosan is megalakult az Országos Védegylet, több lett egy helyi egyesületnél, teret adott az országos küzdelmekhez, összefogást sürgetett. A nemzeti egység eszméjét segítette azzal is, hogy polgárok és arisztokraták együtt védegyleti bálokon, felvonulásokon vettek részt. Elnöknek gróf Batthyány Kázmért, alelnöknek gróf Teleki Lászlót, igazgatójának pedig Kossuth Lajost választották meg. Kossuth szervező munkáját – egészen 1846. évi lemondásáig – az egyesület kiterjesztése érdekében folytatta, körlevelezésével vidéken fiókegyletek létrehozását szorgalmazta. Hermann Róbert történész szerint a vidéki munkatársai között volt, Nógrád megyében, az országgyűlési követ Kubinyi Ferenc is.⁴⁵ A Védegyletnek külön sajtója is volt, a Hetilap.

Az egyesületet a reformer politikusok többsége támogatta, így báró Wesselényi Miklós, Trefort Ágoston, és Deák Ferenc is tagja volt. Gróf Széchenyi István azzal érvelt ellene, hogy a hazai szükségletek kizárólagosan hazai termékekkel ki nem elégíthetők. A Hitel című munkájában is felhívta a figyelmet „produktumaink szűke” voltára.⁴⁶ A konzervatívok közül gr. Dessewffy Emil emelkedett ki, aki írásban is megosztotta aggályait. Madách Imre barátját, Lónyay Menyhértet is részben az ellenzök között találjuk.⁴⁷

Kossuth a Pesti Hírlapban számos vezércikkében kiállt a hazai ipar támogatása és védelme mellett. Elsősorban a hazai műipar kifejlődésé-

nek akadályait vette sorra. Ebben volt vitapartnere, többek között, a konzervatív gróf Dessewffy Emil is, aki a konzervatív szellemiségű, kormányhoz közeli (napi)lapjában, a Budapesti Hiradó 64. számában (október 20.) támadta Kossuthot és a védegyeletet. A hazai leendő kereslet és kínálat közgazdasági vetületeit vették sorra. Ehhez csatlakozott Madách Imre is, élete első, nagy nyilvánosság előtt folyó hírlapi vitájában. Így érdemes ezt alaposabban nyomon követnünk.

Kossuth választ a főszerkesztő Dessewffy három részletben közölte le a lapban.⁴⁸ Kossuth válaszából úgy született egyben viszontválasz is, hogy Dessewffy a lábjegyzetekben ismét közzétette ellenvételeit, a válasz válaszait adva. A kettőt összeállítva rekonstruálni lehet a kifogásoló írás főbb érveit is. A gróf egyik legfőbb kifogása az, hogy például gyapjú szövetből nem lehet előállítani a hazai szükséglethez szükséges mennyiséget, külföldi áru kell hozzá. A gróf ezután kritikaként hozta fel, többek között, azt hogy a védegyelet „valamely országos jellemmel vagy ellenzéki színnel akarna felruháztatni”. Kossuth válasza annyi volt, hogy az alapítók között senki sem ilyen szándékkal gondolkozott. Csupán az vezérelte az alapítókat, hogy „a miből a magyarművet szerezni lehet, külföldi ne vételessék; azaz hogy a magyar műnek elsőség adassék a külföldi előtt”. Ezt a gróf azon tényekkel cáfolta meg, hogy Országosnak neveztetik el, az országgyűlés támogató határozatát kérték, valamint, hogy a védvámrendszert áthelyezték az ország határól a házaik küszöbére.⁴⁹ A pártkérdéssé válást Kossuth a válaszában azzal hátrította el, hogy végre van olyan gondolat, amelyben a „nemzet egyesülhetne”. Ugyanis a támadók, „a nemakarók” ruházták fel az egyesületi kérdést pártkérdéssé. „Mi ezen tisztán egyesületi 's ipari dolgok sem ellenzéki színnel felruházni, sem pártüggyé tenni nem akarjuk.” A gróf kifogásai arra is vonatkoztak, hogy a tagok eleve arra kötelezik magukat, hogy „minőségre tekintet nélkül” megveszik a hazai terméket, ráadásul olyan áron, amelyet a hazai gyáros előír? Kossuth szerint az egyesületnek nem célja a külföldi versenyének kiszorítása. Nem szeretnének monopóliumot létrehozni, a védvámrendszert hat évre szóló, átmeneti állapotnak tekintik, amely majd elvezet a szabad verseny „dicsőbb szakához”, de műipart teremteni védelem nélkül lehetetlen. A gróf szerint ehhez kevés a hat év, legalább 24 évre is szükség lesz, majd

megemlítette a csalás lehetőségét is, hogy a külgyáros így kénytelen lesz majd „magyar czim” alá bújni és részesedni tud majd a hazai megnövekedett kereslet miatti magasabb hazai árban. Kossuth jövőbelátó szemei előtt – mintha a neoabszolútizmusnak a belső vámhatárt lebontó, 1850. évi intézkedését előre látta volna vagy a dualizmus gazdasági vámpolitikáját – már az lebegett, hogy „kétségtelenül el fog következni azon idő, midőn a minket Ausztriától elválasztó vámvonal eltörlése a monarchia sorsát intézők méltán kedvencz gondolatja lesz” és az majd csak akkor lesz lehetséges, ha addigra Magyarországnak műipara lesz. A gyáralapításban pedig úgy csaljuk be az országba a külföldi vagyonos gyárvállalkozókat, ha például járunk előtte, hazai gyárakkal. Ebben a nagyurak tudnak élen járni. Ebben a gróf is egyetértett és példaként említette Széchenyi Istvánt, gróf Batthyány Kázmért. Sőt, azt is elismerte, hogy „ha a védegyeletet az ellenzéki politikával öszve nem zavarják, országos viszonyokkal érintésbe nem hozzák” és „nem a politikai agitationak leghatályosabb emeltyűjéül” használták volna, hanem „tisztán iparemelési dolognak”, akkor csak kevesen lettek volna, akik a hazában ne támogatták volna. Kossuth a grófnak azon véleményét, miszerint a védegyelet még korai lépés, azzal válaszolta meg, hogy „ha egyszer mindennel ellátandjuk magunkat, akkor nem lesz szükségünk védegyesületre.” A legfőbb feladatok egyike pedig a hazai gyárak megvédelmezése a külföldi krízisektől. A hazai kereskedők pedig a hazai termékek forgalmazásával tesznek nagy szolgálatot.⁵⁰ Kossuth végül kijelentette, hogy nem kíván többször a Budapesti Híradóban írni, de „ott áll legjobban a felelet, honnan a kérdés jöve”, így élt ezzel a rendhagyó közlési lehetőséggel.

A gróf a válasz közzétételének első részében, a lábjegyzetei között megemlítette a Timon álnéven írt Madách Imre írását, amely a Pesti Hírlapban, a címdalra jelent meg e témában. A Kossuthal való vitájában örömet fejezte ki, hogy vitapartnere legalább nem ferdítette el az ellenvetéseit, „mint a 405. számú P. Hírlapban felszólalt Timon, ki azon álnév alá, mellyet a gyönyörű tollu francia író Cormenin használni szokott, búva, feljogosítva érzé magát megfűni a diadali tárogatót, mielőtt még meg volna küzdve a csata, és szegény magamról, meg statusgazdasági véleményemről olly contemptussal, és a hajdani athe-

nei Timontól kölcsönzött keserőséggel beszél, mintha ő Smith Ádám és List Fridrik öszvesített tudományával, 's a görög misanthróp szégyelyes epéjével bírna, holott az egészből főleg azon ifjonczi praepotentia tűnik csupán ki, mellyet épen azon szilárd vitatási képesség szokott nagyon kerülni, melly inkább okoskodásainak erejétől, mint egy hánykolódó vitatási modortól várja a sikert."⁵¹ Nézzük meg ezt a „hánykolódó vitatási modorú” írást, amely a Pesti Hírlap előbb említett 405. számában jelent meg. A fiatal Madách Imre, a vámkérdés nagy országgyűlési vitáját követve, nem a külső és belső védővám lebontásán vitatkozott, nem támogatta az Ausztriával való vámunió gondolatát, hanem szenvedélyesen a hazai védegyelet létrehozása mellett, Kossuth oldalán érvelt, szembefordulva nemcsak Dessewffy, hanem Széchenyi véleményével is.

Az Iparvéd-egyesület című hírlapi cikke látszólag önálló eszme-futtatás, azonban a végén említette meg, hogy Dessewffy Emil fent említett írására való párhuzamos reflexió. Szomorú ténymegállapítással indít. „Mindenben elmaradtunk...” A cikk kéziratában kihúzva „Sokszor elmondatott.” (27 recto) A továbbiakban mintha Vörösmarty Zalán futásának kezdő sorait olvassánk. „Százados álmat aluvánk, rohant körülöttünk az idő...” „a jólétben viruló Európa’ közepett parlagon nyultak el hazánk’ térei, ipara...”⁵² A kiindulópontja a szabadság, gazdasági tekintetben is. „Szabad, önálló ember csak az, mond egy bölcs, ki szükségei’ fedezésében másra nem szorul.” Ezt érvényesnek tartja nemcsak az anyagi, hanem a szellemi világra is. Mégis, a magyar mintha sorsnak átka feküdné rajta, bizalmatlan szemmel néz hazait.” Itt a termékek vásárlására gondolt és erőteljes túlzásba lendül át: „Termékeinek nagy tömegét, melly a’ lakosság’ nagy részét el bírná látni a’ szükséges gyártmányokkal, és azok’ megszerzésére alkalmat nyujtana a’ belföldi feldolgozás’ keresetmódja által, most a’ külföldre szórjuk, hogy egy kis részét gyártmányokban vehessük vissza...” Madách elég sejtetősen itt a mezőgazdasági gabona terményexportunkra utalhatott, illetve arra, hogy a termények fejében külföldről kell gyártmányokat behoznunk. Rávilágított arra az anomáliára is, hogy a magasabb minőségű termékek miatt, azok forgalma nőtt, miközben a belkereskedelem nem. „A’ fényűzés naponta nő, a’ magyar vakon elragadva követni akar-

ja azt, de belső gazdagsága nem szaporodott.” A nemesfémhányainkból áramlik ki a pénz a külföldre. A monarchia szempontjából úgy vélte, hogy „az osztrák állomány’ legszilárdabb és még legtöbb új erők’ kifejtésére legalkalmasb alkatrésze Magyarország.” A fiatal Madách szembefordult a vámkérdésben a tárgyalást szorgalmazó rendekkel is, mert az országnak szerinte elsősorban belső piacként van jelentősége a birodalomban, azonban ez a végromlásba dönti. „Ha hazánk még néhány évig nem szünnék is jó piacza lenni a’ már újabb fejlődésre képtelen többi részeknek, e’ néhány év alatt belipar’ fejlődése nélkül egészen kizsákmányoltatnék...” Ennek okán említette meg a védegylet gondolatát. „Megpendült tehát hazánkban is az iparegylet’ eszméje. Megpendült az eszme, mely hozzánk, kik segélyt magunkon kívül sehonnan sem várhatunk, legillőbb.” Mintha Bezerédj István november 9-i beszédének ténymegállapítását ismételné. Érezhető, hogy a szerző költő is, mert ezen a ponton költői szárnyalásúvá, néhol meg időmértékessé is válik a stílusa, a ritmikus próza klasszikus irodalmi hagyományát felelőképpen: „Legillőbb a’ néphez, mely még jövendőt remél, ’s birva lelkesülne a’ haza’ boldogsága iránt, repte magasabb, *hogv sem a’ dőre divat ’s kicsinyes hiúság’ bérczébe ütődnék...*” A mondatba elrejtett, szép *heptameter* után hirtelen áttér a cikk az eszme akadályozóira is. „E terv ellen, mely a’ haza’ felvirágoztatását, s így minden pártok’ létezését célozza, szinte felszólal egy *fractio*, ’s a’ véd-egylet közönséges egyesítő helyett *Eris’* almájává lesz”. Ebből a megállapításából is kissejlik, hogy támogatta a pártoktól független iparvédelem gondolatát, amelyet Kossuth válaszában láttunk. Ezt egy kisebbségnek nevezte Madách is, egy nagy klasszikus körmondatban fejtve ki azon érveit, hogy miért is csak *fractio*. A legfőbb érveket idézi: hogy az ország önmaga nem tudja fedezni saját szükségleteit. Erre Madách vitriolosan egy tréfát emlegetett, de cáfolni nem tudta. A következő érv is ismerős gróf Dessewffy Emilől. „Ha a’ védegylet létesül, ugymond, sok külföldi cikket is magyar cikknek adnak el...” Madách szerint épp ezzel lehetne növelni a termékelőállítást. A gróf viszont ellenezte a külföld kizárását, holott épp Kossuth válaszából tűnt ki, hogy nem teljes kizárásról lenne szó. Madách kifogásolta azt a gróf érvelésében, hogy „lemond minden belföldi verseny’ reményéről, ő lelkesedésün-

ket szalmatüznék mondja...” Azt is idézi tőle Madách, hogy „a’ külföld tán gyártási áron alul adandja czikkeit, ’s a’ versenyben megbukunk.” Ő ezt okoskodásnak tartja, mert „ő nemzetünk’ jellemében hitét veszíté”. Madách nem ilyen borulató. Az áresökkenés hosszú távon nem tarthat, legfeljebb kevesebb pénzt kap akkor tőlünk a külföldi. Azt is kifogásolja Dessewffy írásában, hogy ő „a külföldi árukkal kereskedők’ érdekeinek épen tartásáért szót emel”, feláldozhatónak tartja a belipar felvirágzását, a velünk egyáltalán való kereskedelem ellenértékéért. Madách megütöközött azon, hogy a gróf a külkereskedelmet és a belipar érdekeit szembeállította. A fiatal szerző itt egyértelműen az ipar mellett érvelt. „a kereskedőség’ és a’ műipar’ szemközt állításából sohasem hívém a’ műipar’ „pereat”-ját kihuzhatni...” Az okok szerinte fordítottak, a műipar teremt magának majd kereskedelmet. Madách mindenesetre a védegyleti elv melletti egyesület hangsúlyozta cikkének zárásaként. „Harangozzék tehát csak a’ Budapesti harangozó (ti.: a Hirmondó), és harangozzék véle tehetsége szerint az országban mindenik, hogy a’ nemzet ez őltárnál is egyesüljön, ha még egy kis fractió viv is ellenünk...”⁵³ A kéziratban keltezés is áll, november 1, Csesztve (28 recto). Azaz, még az országgyűlés ülése idejében született.

Fontos azt is megjegyezni, hogy ezúttal Madáchnak a vámkérdés országgyűlési vitájában nem kellett beszédével a helyi megyegyűlést a reformer irányba befolyásolnia, hiszen láttuk, hogy az 1843. május 10-i Nógrád megyei országgyűlési követutasítások egyértelműen a vámunió elutasítását, a védvám felállítását, valamint vámszabályozás országgyűlési tárgykörben maradását támogatták. Azonban a védegyelet megalakításában nem foglalhattak állást. Véleményem szerint ezt pótolva és pártolva, Madách országosan is szerette volna álláspontját kifejteni.

Madách ezen hírlapi cikkében, a védegyelet védelmében, Kossuth mellett állt. Cikkének akadt is visszhangja. A Pesti Hírlap 409. számában (december 1.) egy Tóth Lőrinc nevű ügyvéd és táblabíró – Kossuth válaszána védelme mellett – az ő védelmére is kelt. „A’ 405-ik számú Pesti Hírlapban felszólalt Timonnak állítólag hánykolódó ’s ifju praepotentiával teljes modora a’ m. gróft ki nem elégité, azon

ügy' érdekében, mellynek én is buzgóbb munkása vagyok..."⁵⁴ Tóth szerint „A' Budapesti Híradó' érd. vezére először azon lapnak 64-ik számában nyilatkozott az orsz. védegyelet iránt.” Tóth lelkesedett mert „végre találkozott mégis egy eszme, melly minden politicalai pártot lobogója alágyűjteni, – 's a' közös haza' anyagi érdekeinek előmozdításában összeolvasztani képes.” „De a' 64-ik szám felriasztott boldog álmamból... aprólékos hiba-kutatásai által...” Olvasta a védegyelet igazgatójának, Kossuthnak a nyílt válaszelevelét is. Észrevette azt is, hogy „a' nyílt levél' minden tizedik sorát annyira körülcsillagozá, hogy a' textus maga alig teszi a' kíséző jegyzetek' egyharmadát...” A szerző ezt a „sűrű körül-pókhálózást” túlzónak és az olvasó számára is zavarónak tartotta. Az érvelés legfőbb hibájának pedig az elszigetelt vitát tartotta és ellenezte, miszerint csak pénzügyi szempontból kellene vizsgálni. Tudni kell, hogy „A' szabad kereskedés' rendszere 's a' védvámrendszer közt az ország már választott... Most arról van szó, hogy azon a' képviselő tábla által helyeslett védrendszert, mellyet hazánk' határain, honi iparunk' javára fel nem állíthatunk, egyénileg alkalmazzuk.” Itt hivatkozott a gróf Batthyány Kázmér által az Alsó Táblához beadott kérelmére. Azt kifogásolja, hogy bár a „védegyelet ellenzéki szakemberek által hozatott létre”, így „mint pártkérdés született a' napvilágra”. Miért nem történt „az ugynevezett conservatív oldalról” valami célszerű javaslat? Ezután jöttek a gyanúsítgatások, a becsületsértő rágalmozások az egyesületre vonatkozóan és az „álokoskodás' torzító prizmáján keresztül szörnyeteget kezdé látni azon tiszta és becsületes arcú, békés és törvényszerű egyesületben, mellynek homlokára nincs egyéb írva, mint: hazámat jobban szeretem, mint a külföldet, a' nélkül azonban, hogy a' külföldet is gyűlölném; a honi ipar' gyöngé növényét ápolom, míg megerősödik...” Felhívta a figyelmet arra is, hogy „voltak földesurak, kik tiszteiknek' hivatal-vesztés' büntetése alatt tiltották el az ártatlan egyesületbeni részvételt.”⁵⁵

Madách mindezek után a grófnak a Kossuth válaszára adott viszontválaszára maga is írt választ „Nyilvános köszönet gr. D. E.-nek” címmel, amelyet 1844. december 10-én írt meg Csesztvén. A cikket – bár későbbi mint a megyegyűlésen mondott védegyeleti beszéd – érdemes röviden ismertetni. A cikk kezdetén helyzetfelmérés, előzmények: „az

iparvédegyelet ügyében apostolkodám”, azaz a Pesti Hírlapban írt Timon-cikkére utalt, amikor a Budapesti Híradó 83. számában olvashatta Kossuth Lajos válaszait Dessewffy kritikáira. Madách erre várt: „Mevárjuk a vezér válaszát, ki tudja, mily fordulatot ad az a dolognak, mily kedvező felvilágosítást önt fonáknak látszó állításaira.”⁵⁶ Tóth Lőrinc táblabíró Pesti Hírlapban megjelent védelmét is itt köszönte meg, hogy ilyen ismertségre tett szert. „Meg nem foghatám e sikert, míg egy idős táblabíró... nem világosítja fel.” Ennek alapján Madách inkább Dessewffy érvelési technikáját vette górcső alá. „Ha egy megbuktatandó elv olyannyira elismert, hogy józanon fellépni ellen nem lehet, helyeselnünk, magasztalnunk kell azt; csak egy kis módosítást kívánánk, hogy mi is a buzgói közé sorozhassuk magunkat.” De ez a látszólag kis módosítás valójában olyan „mint ki a kalendáriumot igen helyeselné, de csak a naptárt szeretné belőle kihagyatni.” Erre lát Madách példát a gróf érvelésében, „helyesli a honi műipar emelését – ki lenne ellene – csak a zaj, a cselekvés, az életjelek kimaradnának... csak várni, magára hagyni kellene a dolgot. – Azaz: nem kellene tenni semmit.”⁵⁷ Madách példaként hozta fel a gróf kritikai jellegű érveit, amelyek a hazai termelés elégtelenségére (a gróf 3. lábjegyzete), a műipar védelmének politika-mentességére (18, 19. lábjegyzet), a külföldi áruknak „magyar czim” alá bujására (37. lábjegyzet), és az aláírók jóhiszemére (32. lábjegyzet) vonatkoztak. Ugyanilyen érvelési technikának tartotta a folytonos ’de’ kötőszó használatát, amellyel „hazafiúi bút negélykedve, oly körülményt kötünk az elvhez, melynek lehetetlenségét vagy céltalanságát megmutatva, halált mondunk az egészre.” Ahogy a gróf a visszaéléseket, csalásokat próbálta előadni. Ilyen a hazai termékek gyenge minőségének kritikája és a hazai konkurrencia lehetőségének elhallgatása (21., 22., 24., 25. lábjegyzetek). „Jó helyeselni a tárgyat, pártolását ígérni oly környülményben (sic!), midőn már azt pártolni nem kell.” Majd, ha valamikor nem lesz vámvonat, akkor támogatja a műiparunk fejlesztését, védvámokkal nem (29–32. lábjegyzetek). De az „untatás kásájával” is eredményes lehet a buktatandó tárgy lelkesítését megtörni, Madách szerint a gróf így tett Kossuth egész válaszlevelével. Nem hagyja szó nélkül a Kossuth levélben, a vitaközlési modor kapcsán emlegetett „ifjonczi praepotentia”-t, ifjú mindenhatóságot

sem. Főleg akkor, amikor a józan ész belátási képességeire hivatkozott. A gróf ugyan megcáfolt egy-egy gyengébb okot, de az erősekről hallgatott.⁵⁸ Végezetül Madách a Budapesti Hírlap szellemiségét bírálta, hiszen ez a lap jó példája annak, ha valami intézmény fenntartását ellenzik, azt nyíltan nem mondják ki, hanem „vívjunk éppen tartásáért körömszakadtáig”, azután megelégszünk annak módosításában és „a haladók örülnek kivívott győzelmükön: mi kaczaghatunk, mert épp az történt, mit kívántunk.” Ezért mond köszönetet a szerző, hogy „e szép tanokat általa tudám meg”. A gróf válaszában haragját pedig ahhoz hasonlította, „mint a tanítót, ki feleségétől megveretten, nagy haragjában... iskolába ment, s tanítványait nyomorgatá”. Ebben az esetben Kossuth lenne a háziasszony, gróf Dessewffy Emil a tanító, az iskolája Timon. Az egyéb pontokban pedig Tóth Lőrinc alapos cáfolatokat adott.⁵⁹

3. Madách beszéde és a védegylet „balassagyarmati osztálya”

Tudjuk, hogy 1844. november 19-én, Balassagyarmaton, a nógrádi évnegyedes megyegyűlésen is, bejelentették a helyi védegylet megalakulását, az indítványt maga Madách terjesztette be. Ez a dátum azért is figyelemre méltó, mert a Tolna megyei közgyűlést alig három nappal követte! Az 1844. évi nógrádi megyei megyegyűlési jegyzőkönyvben ugyan Madách neve nem szerepel, de a bejegyzés tartalmazza a főbb tudnivalókat.

November 19-én, a Fráter Pál alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen döntés született. A lesújtó királyi rezolúciót követő országgyűlési előzményeket is rögzítette a jegyzőkönyv (2314. pont). A legfontosabb része az a közgyűlési támogató határozat, amely Nógrád megyében pártfogása alá helyezte a helyi védegyletet, annak megalakítását támogatta, valamint elfogadta a saját, megyebeli szükségletek vonatkozásában a hazai iparcikkek előnyben részesítését. Érdeemes itt ezt a határozatot teljes egészében idéznem. A jegyzőkönyv szerint a november 19-i határozat előtt egy nappal, november 18-án alakult meg a helyi „fiókvédegylet”.

„Tegnap napon alakult honi műipar’ védegyelet ideiglenes elnöke előadván, miképpen a hazai műipar kifejlesztésére elkerülhetetlenül szükséges véd vámoknak az országhatár szélein törvény hozás útján felállítása nem sikerülvén, miután az országosan egybegyűlt Karok és Rendek határozatilag kimondták, hogy azon védvámrendszert, melyet az ország határain felállítani nem lehetett, minden egyes polgár ajtajának küszöbén felállítani lehet, és szükséges, és hogy a magyarországi műipar érdeke felett örökös védvám rendszert a védegyesületekben találják, a Posonyban alakult középponti védegyesület példájára, s bemutatott alapszabályai szerint, tegnapi napon e megye számos fiaiból egy *fiókvédegyelet* alakult. Ennek megbízásából tehát oda terjeszté indítványát, s kérelmét, miszerint a hazai műipar felvirágoztatása céljából keletkezett ezen megyei védegyesületet a megye Rendei pártfogásuk alá venni, s a’ mennyiben a’ megye is fogyasztó lenne, tetteleg is hozzájárulni, s szükségeinek belföldi gyártmányokkal leendő fedezését jövőre megrendelni méltóztassanak. Minek folytában a hazai műipar előmozdítására keletkezett védegyesület hasznait a megyei Rendek is belátván, eszméjét helyeselvén, hogy annak célját részökről tetteleg is előmozdítsák, jövőre minden szükségeiknek belföldi gyártmányokkal leendő fedezését elhatározták. Ezen végzést magok alkalmazása végett az alispáni s házi főadószedői hivatalnak kiadatni rendelték.”⁶⁰

A november 19-i közgyűlési határozat csupán ezen fiókvédegyelet által tett indítványról és kérelemről szólt. Ezt a közgyűlésen maga Madách Imre táblabíróként⁶¹ terjesztette a megyei rendek elé. Erről szól a „Védegyelet alakítása” néven ránk maradt megyegyűlési beszéde. A beszéd datálása ennyiben nem okoz nehézséget.

Madách egy állítással kezdi a beszédét: „Szabad ember csak az, ki szükségei fedezésében másra nem szorul.”⁶² E gondolatát átvette a Pesti Hírlapban megjelent Timon néven írt cikkéből! Ugyanis ebből a kiindulópontból közelíti meg a gazdasági önállóság/önellátás gondolatát. Ismét felvázolja a belipar kezdetleges állapotát, amelyre az országgyűlés vitáiban is annyiszor sor került. Azon elvi lehetőségben hitt, félretéve Széchenyi aggodalmát, amely szerint: „Nyerstermékeink tömérdekek, gyártmányokká alakítva a népesség nagy részét fedezhetnék kényelmi

cikkekkkel...” Azonban a magyar átok az, „a magyart régen veri már a sors keze, hogy mindig önvérébe dül.” Miközben ostorozza a magyar fogyasztási szokást, kitér a fennálló vámrendszer igazságtalanságára is: a „magyarnak honi gyártmány nem kell, külhonnak prédálja el termeszterményeit, viselve a ki- és bevitel súlyos vámköltségeit is.” Ami ennél sokkal veszélyesebb „a végelszegényedés... és anyagi rabság... mellőzhetetlen következménye a szellemi szolgaság is”.

Madách beszédének legfontosabb része ezután következik. Keserűen, mintegy kiábrándulva, szólítja meg az országgyűlést e kérdésben. Azt láttuk, hogy a vámkérdés hosszas tárgyalása folyamán a rendek féltették a kereskedelmi választmány reformjainak sikerét, azokat elfogadták, de a felírásra adott királyi rezolúció eredményétől tették függővé a védegyleti társadalmi mozgalom támogatását. Ezzel indokolható az Alsó Tábla többségének óvatosabb magatartása. Láttuk, hogy a reformer főrendek közül, maga Széchenyi is ellenérzésének adott hangot. A fiatal Madách már az uralkodó elutasító válasza után, az országgyűlés berekesztését követően, erélyesen gyözködhetette a védegyelet fontosságáról az évnegyedes nógrádi megyegyűlést. Az érvelésben viszont van egy csúsztatás, mert nem a törvényhozás tehetett erről, hanem a bécsi kormányzat. „Mi Mekka híveiként könyörögve fordulánk a törvényhozás felé, elmondva, miként ha Magyarország az egyetemes monarchia legéletrevalóbb, legtöbb kifejlődésre képes alkatrésze, épp ez legyen mégis az, mely mostohagyermekként a többieknek feláldoztatik?” „Néhány évig ugyan még képezhetjük társnemzeteink biztos vásárterét, de belőlünk sem kifogyhatatlan a kincs... Ausztria piaca is csakugyan megszűnik, s az egész állomány ledűl.” Érezhető az is, hogy Madách kifakadása a november 7-én kelt királyi rezolúció ellen (is) irányult. Cicerótól a híres Catilina elleni első beszédének kezdősorait idézte fel. „Ki is törénk olykor méltó keserűn, elmondva kormányunknak a quo usque tandem abuterét.”⁶³ „De türesünk nem méltányoltatott, fenyegetésünk kigúnyoltatott, s a kérésre kesztyűt dobtak orcánkba, melyre írva van, hogy önerőnkön kívül számunkra nincs segély, hogy magunkon kell segítenünk, ha a lét s nemlét kérdése felkerül. Megpendült tehát az iparvédegyesület eszméje...”⁶⁴ Megpendült – Mintha itt ismét a Pesti Hírlap Timon-cikkét olvasnánk, szinte szóról szóra utal saját magára.

Madách külföldi példákat sorol fel, a francia, az angol és amerikai sikereket. Madách egyenesen a külföldi termékek elégetését is emlegette. „Ifjú, agg, gyermek, nő, lelkesülve hordták a külczikkeket máglyákra és keblek a honi daróc alatt dobogott, mert tudták, hogy nevetket késő, de boldog utókor áldani fogja.”⁶⁵ Ez a passzus ugyanakkor segít megvilágítani a már többször említett Timon-cikkének költőinek tűnő, sejtelmes oltár-utalását is. Ott csak ennyit írt: „lássunk füstölgő oltárokat, melyre ifju, vén, gyermek, nő, lelkesedve hordták a' külföldi árukat, 's honi daróciban keblök fendobogott, mert tudták, a' felszálló füst édes a' népek istenének, mert benne egy ujra felviruló hon' születése van.”⁶⁶

A beszédjének szónoki tengelyét az a felszólítás adja, amelyet nem lehetett már visszautasítani: „mi most, midőn a haza csak némi kis lemondást, némi kis fáradságot, kényelmetlenséget s tán pénzbeli áldozatot kíván csak, hidegen visszalépünk?” Felidézi Dessewffy Emil írásának vádját, amelyet már a Timon-cikkben is idézett a gróftól. „Ne mondja senki, hogy ez legkevésbé tökéletes honi művekre úgy hatand, mint díj a rossz munkára...”⁶⁷ A Pesti Hírlapban ugyanez a vád érthetőbben így szólt: „A' külföldi cikkek' kizárása úgy hatand, mint rossz munkára jutalom.”⁶⁸ A következőkben Madách már a gróf kifogásait válaszolja meg, nevének említése nélkül, amelyre már Kossuth is reagált. Azt a visszaélési lehetőséget, hogy a külföldi termékeket magyar címkével forgalmazzák a külföldi gyárak az országunkban. Mindennek ismeretében felfejthető Madách bonyolult képességű utalása, amely az előbbi példa fordítottjától óvna a magyar termelőket, azaz, hogy ők is csak külföldi címke alatt legyenek kénytelenek áruikat eladni: „csak biztosítsák a fogyasztás belhoni gyártmányoknak, ne legyenek csak kénytelenek a már létezők is külföldi álarc alá bújni, hogy kelendőséget szerezzenek maguknak.”⁶⁹ A Timon-cikkben még így olvassuk: „nagyobb belproductionra, 's így ennek pártolására van szükség, mert... kifejlődése sem remélhető, ha idegen név alá kell bújni.”⁷⁰ A visszaélésekre azt mondja, amit már korábban leírt: „Nincs oly szent tárgy, oly tiszta elv”, amelyet a gonoszság a céljától el ne vezetett volna. Nem kell követni „azon alföldi urat, ki midőn kertésze a tiszai kiöntések jegén kertet alakítani nem tudott, elkergette, mondván,

hogy így kertészre éppen szüksége nincs?”⁷¹ Azaz, amit a belipar esetleg tudna termelni, azt se biztosítsuk? Ugyezt a példát már említette a Timon-cikkben is: „egy tisztai úr jó eszemben, ki, midőn kertésze a jég hátán kertet készíteni nem tudott, elkergeté, hogy kertészre éppen szüksége nincs.”⁷² Madách végezetül úgy buzdítja a védegyelet támogatására a hazafiakat és úgy fejezi be beszédét mint ahogyan az idősebb Cato a pun Karthago lerombolását emlegette minden egyes szenátusi beszédének végén. A „Védegyelet legyen tehát minden igaz hazafinak »Ego Carthaginem delendam«-ja...” Mert, ha a nemzetből az erély kifogy, akkor olyan mint az az egyén, „aki önmagáról lemond, arról lemondanak az istenek is.” Amely gondolat szintén fellelhető a Timon-cikkben is.⁷³

A beszéde végén Madách előterjesztette határozati javaslatát. Megemlítette, hogy a már aláíró tagok között hölgyek is vannak. Hite szerint „e lajstrom az összes hazafiak lajstromával egy lesz... a haza így egybeforr.” Ehhez Vörösmarty Mihály: Mit csinálunk? című versének részletét idézte – kissé pontatlanul vagy másik szövegvariánsban – a 6. versszakból, amelyben a költő a hazai posztógyártásra buzdított.⁷⁴

Hát takács-e a magyar nép?
Nem szégyenli a vetéllőt?
Semmi baj! tán összefűzi,
Amit a sors egybe nem szőtt:
Csakhogy aztán,
Majd ha ember kell a gátra,
Gépi-gyáván
Ne maradjon senki hátra.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Madách a vele egyidős Petőfi Sándor: *Védegyeleti dal* című versét még nem ismerhette, amelyet a költő ekkoriban, 1844 decemberében írt. Néhány versszaka jól megvilágítja ezt a védegyeleti szándékot.

Van-e szebb lánc a világon,
Mint mely minket összefűz?
Bűvös karikába gyűjte
Minket a szent honfitűz. [...]

Nemzetünk, e nagy folyó, mely
Mindig százfélé szakadt,
Egyesítse innepénél
A különvált ágakat. [...]

Elfogadjuk, bármi durva,
Amit a hon méhe szül;
Bármi lágy és bármi pompás,
Semmit, semmit e kívül!⁷⁵

Madách, az előterjesztésének végén, elnökül a fiatal Trajtler István táblabíró ajánlotta a megyei közgyűlés számára.⁷⁶

Az eseményeket ismételten Madáchtól tudhatjuk meg, mert ő a Pesti Hírlap 409. lapszámában (december 1.) mint Timon, a nógrádi tudósító, megírta. Először is Dessewffy grófhhoz intézett rövid megjegyzést. A válasza elkésett, mert a rendek munkájukat már befejezték. „Megmondom tehát, hogy ön az oka; miért választott levelezőül engem, épen az országgyűlés’ végeztével...” Ezután költői képekben történő értékelést kapunk, ahogyan Madách látta az 1843/44. évi diétát. „Ha visszatekintünk a’ legközelebbi másfél évre, sok eszmét, melly kis magként vettett ki, száz ellenküzdeés között észrevehetlenül látunk gyarapodni, mint a’ fa, melly gyümölcseit késő kornak termendi.” Ezután egy rövid kritika a fennálló követutasítási rendszerrel szemben. „Az utasítások’ adása önként düledez, kész munkálatok küldetnek törvényhatóságainkhoz, ’s ezek bár szóval erősen ragaszkodnak utasító jogukhoz, mégis terjesztessék bár eleikbe a’ trieszti vasút, pártolni fogják.” De a közszellem bizakodásra adhat okot. „A’ közvélemény óriás léptekkel fejledezik, minden korszerű eszme közbirtok lön, ’s száz sugárban hordoztatik szét a’ hazán.” A’ nemzet egyesülni tanul, ’s olly erkölcsi hatalommá lesz, mellyel az ósdiak’ egyszerű negatioja többé szembe nem mehet.”⁷⁷

Azt is Madáchtól tudjuk meg, hogy a végleges országgyűlési követjelentések a következő év januárjában történnek. A megyei közgyűlés, a beszámoló keltezése szerint, Balassagyarmaton, november 18–26 között zajlott le. A helyi védegyelet megalakulásáról pár sorban számolt be. „A’ napokban alakult vidéki fiók iparegyesület’ ideiglenes elnöke Desseöffy Job” (táblabíró) lett. Így tehát megtudjuk a nógrádi

megyegyűlési jegyzőkönyvben le nem írt ideiglenes elnök nevét, aki határozatban kérte a megyegyűléstől „a megye által a’ czélnak helyeslését és pártolását kimondani”. Madách véleményem szerint ekkor mondhatta el védegyeleti beszédét. A közgyűlés, Madách ismertetése szerint, elfogadta a pártolást, az országgyűlés októberi és novemberi állásfoglalásai alapján. „mi, az országgyűlési határozat’ nyomán nagy lelkesedés között meg is történvén, a’ megye mennyiben szinte fogyasztó lenne, szükségeit ezentul belgyármányokkal fedezni határozá.”⁷⁸

A védegyelet nógrádi fiókegyletének sorsáról újabb forrásként érdemes bevonni az Országos Védegyelet saját lapját, a Hetilap-ot, amelyet maga Kossuth szerkesztett. Ennek első lapszáma 1845. április 1-jén jelent meg.⁷⁹ A Hetilap közlése szerint 1846. március 24-ig, az országban 144 vidéki osztály alakult meg. Az alapítási sorrendben – a kaposvári után – a második volt a balassagyarmati!⁸⁰ A 45. lapszámból (1846. június 5.) az iparstatisztikai adatok között, pedig a megalakulását és pontos szervezeti összetételét megismerhetjük (Védegyesületi krónika). Eszerint „a balassa-gyarmati osztály” 1844. november 18-án alakult meg. Elnökké azonban a volt országgyűlési követet, Huszár Károlyt, jegyzővé pedig Madách Imrét („a lelkes Timont”) választották. A pénztárnok Majthényi Pál lett. A tagjai névsorát is leközlötték, így össze lehet vetni a Madách beszédéhez csatolt (hiányos) névsorral, valamint az 1844. évi nógrádi megyegyűlési jegyzőkönyvvvel: Ebeczky József, Horváth Elek, Jankovich László, Sréter Horác, Trajtler István és Veres Pál. A fiókegyelet a balassagyarmati posztóképzítő mesterek helyi támogatásának ügyével foglalkozott.⁸¹

Madách kéziratának forrásértékét erősíti, hogy a beszédének végén, a kéziratban lévő és áthúzott névsor, egy szíglával jelölt név – talán a beszédben említett hölgy – kivételével, az előbb idézettek nevével megegyezik: „Ifj. Veres Pál, Jankovich, Horváth, Traitler, Deseffy Gab, B..., Ebeczky, Sréter Hor”⁸²

A megyegyűlési jegyzőkönyvből pedig az is kiderül, hogy a fenti személyek többsége – és Madách Imre is – táblabíró volt. Horváth Elek és Jankovich László voltak főszolgabírók. Veres Pál pedig aljegyző.⁸³ Továbbá, ha ehhez hozzávesszük Madách megyegyűlési beszámolóját

és a jegyzőkönyvet, akkor még a listán szereplő „Deseffy Gab” – Halász Gábor által közölt – téves olvasatát is egyértelműen korigálhatjuk, Deseffy Jób-ra. Kutatási novumként, Madáchoz pedig egy további új tisztségében ismerhetjük meg, a balassagyarmati iparvédegyesület ifjú jegyzőjeként.

Jegyzetek

1. *19. századi magyar történelem 1790–1918*, szerk.: GERGELY András, Korona Kiadó, Budapest, 1998. 27.
2. KOSÁRY Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III.* Háttér Kiadó, Budapest, 1990. 75–76.
3. *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési Alsó Tábla kerületi üléseinek naplója*, szerkesztette és kiadta: KOVÁCS Ferencz ügyvéd, Csongrád megye volt alispánja és Hódmezővásárhely város volt országgyűlési képviselője, I–VI. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1894. A továbbiakban a kötetek száma szerint: Kovács 1894/V. 105.
4. KOVÁCS 1894/V. 106.
5. Az Árpád-kori eredetű harmincadvám elnevezésével ellentétben ekkor az áru értékének 5%-át tette ki külkereskedelmi vámként, Ausztria és Magyarország között. Az erdélyi huszad is hasonló nagyságot jelentett.
6. Uo. 106.
7. Uo. 106.
8. KOVÁCS 1894/V. 109.
9. (DIÓSZEGI) SZABÓ Pál, *Széchenyi a Képviselőházban? – Megjegyzések a Széchenyi hatásjelenséghez a 19. század második felének politikai argumentációjában.* (Előadás a Széchenyi Akadémián, Nagycenk, 2016. április 4. kézirat). 5. old.
10. KOVÁCS 1894/V. 111.
11. KOVÁCS 1894/V. 112.
12. KOVÁCS 1894/V. 116–117.
13. KOVÁCS 1894/V. 118.
14. KOVÁCS 1894/V. 119–123.
15. KOVÁCS 1894/V. 124.
16. KOVÁCS 1894/V. 126–127.
17. KOVÁCS 1894/V. 128–129.
18. KOVÁCS 1894/V. 129–133.
19. KOVÁCS 1894/V. 134–138.
20. KOVÁCS 1894/V. 139–142.

21. KOVÁCS 1894/V. 144.
22. KOVÁCS 1894/V. 145.
23. KOVÁCS 1894/V. 146–148.
24. KOVÁCS 1894/V. 150, 151, 153.
25. KOVÁCS 1894/V. 270.
26. Pesti Hírlap 1843. 249. szám (május 21.) 338.
27. KOVÁCS 1894/VI. 92.
28. KOVÁCS 1894/VI. 126.
29. KOVÁCS 1894/VI. 139–141.
30. ifj. Pázmány Dénes főjegyző, Komárom megye másik követe. KOVÁCS 1894/1. 43. (Bevezetés), 90.
31. KOVÁCS 1894/VI. 141; SZÉCHENYI István, *Napló*, második kiadás, szerk.: OLVÁNYI Ambrus, Gondolat Kiadó, 1982. 1049.
32. Pesti Hírlap 1844. 404. szám (november 14.) 780–781.
33. Gróf SZÉCHENYI István, *Hitel* (mai magyar nyelven), Logod. Bt., Széchenyi Alapítvány, Budapest 2016. 142–199.
34. *Hitel* 2016. 145, 149.
35. *Hitel* 2016. 150–151.
36. *Hitel* 2016. 156.
37. *Hitel* 2016. 161, 181.
38. Pesti Hírlap 1844. 404. szám (november 14.) 783.
39. „cordi sit, ut commercium perchari etiam Sui Regni Hungariae omnimode promoveatur... gravissimis sane adjunctorum momentis, quibus imperare non Suae est potestatis...ad realem publicae in Regno Hungariae prosperitatis efflorescentiam, commodaque Monarchiae promovenda, non aliud certius ducere possit vehiculum, quam quod ex ratione arctissimae materialium necessitudinum unionis procedat.” Uo. 783.
40. KOVÁCS 1894/VI. 402–403.
41. KOVÁCS 1894/VI. 403–405.
42. Pesti Hírlap 1844. 417. szám (december 29.) 884.
43. Uo. 884.
44. Uo. 885.
45. HERMANN Róbert, *Kossuth Lajos élete és kora*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2002. 35–36.

46. Hítel 2016. 172–174.
47. *Kossuth gazdasági írásai*, szerk.: BEKKER Zsuzsa, munkatársak FRENKEL Gergely és SZARKA Judit, Aula Kiadó, Budapest, 2002. 71. A továbbiakban: Bekker 2002.
48. Budapesti Híradó 1844. 83. szám (november 22.), 84. szám (november 24.), 85. szám (november 26.).
49. BEKKER 2002. 89–90.
50. BEKKER 2002. 92–100.
51. BEKKER 2002. 86. 1. lábjegyzet.
52. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.) 787.
53. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.) 787.
54. Pesti Hírlap 1844. 409. szám (december 1.) 819.
55. Pesti Hírlap 1844. 409. szám (december 1.) 819.
56. HALÁSZ Gábor, *Madách Imre összes művei II.*, sajtó alá rendezte HALÁSZ Gábor, Budapest, 1942. 632. A továbbiakban: Halász 1942.
57. HALÁSZ 1942. 632.
58. HALÁSZ 1942. 633.
59. HALÁSZ 1942. 634.
60. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (Salgótarján) N. L. 127. sz. 453–454. old.
61. 1844. nov. 11-i megyei közgyűlési jegyzőkönyvi adat. Madách megyebeli táblabírói kinevezésére, gróf Keglevich Gábor Nógrád megyei főispán által, az 1843. nov. 20-i közgyűlésen került sor. (Lásd: az 1843. évi megyei jegyzőköny 540. old.)
62. HALÁSZ 1942. 659.
63. „Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?” Ugyan meddig élsz mégis vissza a türelmünkkel, Catilina?
64. HALÁSZ 1942. 660.
65. HALÁSZ 1942. 661.
66. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.) 787.
67. HALÁSZ 1942. 661.
68. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.) 787.
69. HALÁSZ 1942. 661.
70. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.) 787.

71. HALÁSZ 1942. 661.
72. Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17). 787.
73. HALÁSZ 1942. 661.
74. HALÁSZ 1942. 662.
75. *Petőfi Sándor összes versei*, szerk.: KERÉNYI Ferenc, Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 306–307.
76. HALÁSZ 1942. 662.
77. Pesti Hírlap 1844. 409. szám (december 1.) 820.
78. Pesti Hírlap 1844. 409. szám (december 1.) 820.
79. BEKKER 2002. 102.
80. Hetilap 1846. 24. szám (március 24.) 426–427. A szegedi a 49., a hódmezővásárhelyi, az orosházi például az 59. és a 64. helyen szerepelt. Az 1845 májusában megalakult szegedi „osztálynak” a védegyeleti zászlója is megmaradt. Említette: Reizner János: Szeged története. Második kötet. Szeged 1899. 44. (2. lábjegyzete.)
81. Hetilap 1846. 45. szám (június 5.). 763–764.
82. HALÁSZ 1942. 662.
83. Az 1843/44. évi nógrádi megyegyűlési jegyzőkönyvekben Horváth Elek főszolgabíró; Jankovich László főszolgabíró (1844. júl. 6-i jegyzőkönyvi adatok); Dessewffy Job táblabíró (1843. ápr. 20-i jegyzőkönyvi adat); Ebeczky József táblabíró (1844. júl. 6-i adat); Madách Imre táblabíró (1844. nov. 11-i adat is); báró Majthényi Pál táblabíró (1844. nov. 11-i adat); Sréter Horác táblabíró (1843. máj. 26-i, 1844. ápr. 22-i, júl. 6-i adatok); Trajtler István táblabíró (1844. febr. 21-i adat); Veres Pál aljegyző (1844. júl. 6-i adat).

Felhasznált irodalom

Források

Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési Alsó Tábla kerületi üléseinek naplója, szerkesztette és kiadta: KOVÁCS Ferencz ügyvéd, Csongrád megye volt alispánja és Hódmezővásárhely város volt országgyűlési képviselője, I–VI. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1894.

HALÁSZ Gábor, *Madách Imre összes művei II.*, sajtó alá rendezte HALÁSZ Gábor, Budapest, 1942.

KOSSUTH gazdasági írásai, szerk.: BEKKER Zsuzsa, munkatársak FRENKEL Gergely és SZARKA Judit, Aula Kiadó, Budapest, 2002.

Nógrád megye 1844. évi közgyűlési jegyzőkönyve, Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (Salgótarján) N. L. 127. sz.

PETŐFI Sándor összes versei, szerk.: KERÉNYI Ferenc, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Gróf SZÉCHENYI István, *Hitel* (mai magyar nyelven) Logod. Bt., Széchenyi Alapítvány Budapest 2016.

SZÉCHENYI István, *Napló*, második kiadás, szerk.: OLTVÁNYI Ambrus, Gondolat Kiadó, 1982.

Folyóirat

Hetilap 1846. 24. szám (március 24.)

Hetilap 1846. 45. szám (június 5.).

Pesti Hírlap 1843. 249. szám (május 21.)

Pesti Hírlap 1844. 404. szám (november 14.)

Pesti Hírlap 1844. 405. szám (november 17.)

Budapesti Hiradó 1844. 83. szám (november 22.)

Budapesti Hiradó 1844. 84. szám (november 24.)

Budapesti Hiradó 1844. 85. szám (november 26.)

Pesti Hírlap 1844. 409. szám (december 1.)

Pesti Hírlap 1844. 417. szám (december 29.)

Szakirodalom

(DIÓSZEGI) SZABÓ Pál, *Széchenyi a Képviselőházban? – Megjegyzések a Széchenyi hatásjelenséghez a 19. század második felének politikai argumentációjában.* (Előadás a Széchenyi Akadémián, Nagycenk, 2016. április 4. kézirat).

19. századi magyar történelem 1790–1918, szerk.: GERGELY András, Korona Kiadó, Budapest, 1998.

HERMANN Róbert, *Kossuth Lajos élete és kora,* Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.

KOSÁRY Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III.* Háttér Kiadó, Budapest, 1990.